

BRUK AV STRAFF

EN NØDVENDIGHET ELLER ET MISBRUKT TILTAK?

Helge Asbjørnsen - Fjellanger Hundeskole

Innledning

Først vil jeg ta for meg hva jeg, i denne artikkelen, legger i begrepet "straff."

I psykologien defineres straff som "*enhver stimulus som ved presentasjon avhengig av atferd reduserer denne atferdens sannsynlighet. Dette gjelder uansett om stimulus er aversiv eller ikke*" (1).

Det vil si at alt som reduserer en atferd er per definisjon straff. Jeg er redd dette vil skape litt forvirring, og setter derfor *påføring av fysisk ubehag* (aversiv) som definisjon her;

det som i psykologien betegnes som positiv straff, det vil si noe som påføres.

Det er dette som forbindes med straff i dagligtale.

Straff er et kontroversielt tema innenfor psykologien, mens det i samfunnet forøvrig ser ut som det har fått skikkelig rotfeste. Rettsapparatet er basert på at straff har en funksjon. Folk flest overholder lover for ikke å bli straffet, ikke fordi det å overholde lover medfører noe positivt utover det.

Positiv forsterkning derimot, er et effektivt atferdsstyrende prinsipp, og det er derfor et paradoks at store deler av vårt samfunnsliv (og hundeoppdragelse) er regulert gjennom trusler, straff og tvang.

Er straff effektivt?

Skinner og Thorndike var svært skeptiske til straff i atferdskontroll, og begrunnelsen var at straff ikke fører til ny læring, men bare undertrykker den atferden som straffes. I tillegg så var denne undertrykkningen bare kortvarig. I 1938 utførte Skinner et forsøk med rotter som han delte i to grupper. Begge gruppene ble lært til å trykke på en spake, og etter det var lært ble den ene gruppen straffet for å gjøre det (ved at spaken slo imot dem når de prøvde å trykke på den). Dette førte til en undertrykking av atferden, men når ubehaget ble fjernet trykket begge gruppene på spaken med like stor respons etter kort tid (1).

Kritikken mot forsøket er at straffen var for mild og kortvarig til å forvente varig endring av atferden. Hvis straffen innføres med lav styrke, er det større sjanse for at den aversive stimulusen habitueres. Derfor mener man at hvis straffeprosedyrer skal brukes, så bør den innføres med høy styrke fra starten av. [(1) og (2)]

Hva er så problemet? Er det ikke greit å bruke straff for å fjerne uønsket atferd hvis det brukes med høy styrke?

Det er flere grunner for ikke å gjøre det, og den første grunnen jeg vil nevne er en av mange bivirkninger man kan få av å bruke slike metoder.

Holger Ursin og Odd H. Zahl-Begnum omtaler dette i boken Biologisk psykologi (3):

" Dette medfører en permanent atferdsforandring som gjør at dyrene har svært vanskelig for å lære avoidance-problemer senere. Dette ses særlig tydelig hos hunder, og det er også en alminnelig erfaring at det er meget farlig å benytte seg av kraftig straff i hundedressur. Hunden kan bli aldeles ødelagt av dette, uten mulighet til senere å lære avoidance-reaksjoner eller andre oppgaver."

Det er dette Martin Seligman kaller "lært hjelpeløshet", hunden gir opp. ("Det nytter ikke hva jeg enn gjør.") Vi kan se på et forsøk som viser dette.

Forsøket ble utført med hunder, hvor noen av dem innledningsvis fikk en serie med elektriske støt som de ikke kunne unngå. I fase to av forsøket ble liknende støt gitt, men nå kunne hundene unngå støtet ved å hoppe over et lavt hinder til et annet rom hvor de ikke fikk støt i. Hundene som på forhånd ikke hadde fått støt lærte seg raskt å hoppe over hinderet for å unnslipe/unngå støtet.

De hundene som i første fase hadde fått støt, viste lite funksjonell atferd. De beveget seg først rundt i buret, men etter hvert la de seg ned og klynket når støtene ble presentert (1).

Den enkleste beskrivelsen på "lært hjelpeløshet" er at hunden viser mer passivitet og liten vilje til å fortsette. En vanlig effekt av dette er at hunden reduserer bruken av språket sitt. Ofte kan vi også "sette lokk" på atferden når vi bruker straff. Hunder som har blitt straffet for å knurre er et eksempel på dette. Som nevnt tidligere så lærer man ikke noen ny uønsket atferd av straff, det bare medfører en midlertidig undertrykking av det uønskede. Å bli straffet for å knurre endrer ikke hundens opplevelse av ubehag i situasjonen, men den vil slutte å bruke knurring som advarsel. Det kan resultere i at den går direkte til angrep.

Andre betenkelige sider ved bruk av straff

Det at hunden er et av de dyrene som raskest går inn i en tilstand preget av lært hjelpeløshet burde egentlig være grunn nok for å reservere seg mot slike metoder. Hunden vil sannsynligvis ikke gå direkte inn i en hjelpeløs tilstand, men først få angst som kan defineres som en *“affekttilstand som opptrer når det er større eller mindre rimelig grunn for ytre fare som truer individets sikkerhet eller eksistens. Hvis faren er virkelig, bruker man helst ordet frykt.”* (4) Når det er snakk om betinget fryktreaksjon er amygdala (mandelkjernen) veldig sentral. Amygdala ligger i tinninglappen og er den delen av hjernen som har størst betydning for emosjoner og emosjonelt betinget atferd. En sentral oppgave er etablering av sammenheng mellom en stimulus og dens emosjonelle verdi - det vil si om noe er godt eller vondt. Forventningen om en smertefull stimulus utløser også endokrine responser, som ledd i en stressreaksjon. Ved betinget fryktreaksjon kan atferdsendringer (inkludert stressreaksjoner) fremkalles ved rent psykisk stress (5). Ved fortsatt bruk av straff i en angstsituasjon fremkalles hjelpeløshet.

Som nevnt i forrige avsnitt vil hunder i en slik situasjon redusere bruken av språket sitt, fordi språket ødelegges hvis hunden ikke oppnår noe med å bruke det.

Hvis man går imot en hund som fortsatt har språket sitt i behold for å straffe den, vil hunden vise underkastelses signaler lenge før vi er borte hos den. Ofte overser vi dette fordi vi ikke er flinke nok til å lese hundens signaler, eller det skyldes at vi ikke klarer å avbryte vår tiltenkte handling fordi vi handler i sinne. Uansett hva grunnen er så blir resultatet det samme, hunden lærer seg at det ikke har noen hensikt å bruke språket sitt, fordi det uansett ikke blir tatt hensyn til. For å si som Anders Hallgren; *“Man har ikke lov å bråke med en hund som viser de kroppssignalene!”* (6).

Andre uheldige sider ved straff er: [(1)og (7)]

- ☞ det kan medføre reaksjoner som forstyrrer læringsprosessen.
- ☞ det kan undertrykke andre, ønskede responser.
- ☞ det krever at “strafferer” er tilsede, med de problemer det gir for øvrige familiemedlemmer. Straffeprosedyrer krever mer overvåking enn forsterkningsprosedyrer fordi en som blir forsterket for ønsket atferd har interesse av at det registreres, mens en som blir straffet for uønsket atferd ikke ønsker at det registreres.
- ☞ aversive stimuli kan utløse aggresjon.
- ☞ hunden blir helt avhengig av styring, og har begrenset evnen til å løse nye problemer selv.
- ☞ problemet dukker opp senere i andre miljøer, og ofte uten at man ser sammenhengen med straffen som ble tilført for kanskje en uke siden.

Kan straff forsvares?

Først vil jeg bare si at i Norge er fysisk straff i oppdragelses- og behandlingsøyemed forbudt!

Men hva sier litteraturen om bruk av straff?

“La oss først understreke at straff brukt i atferdsterapeutiske behandlingsopplegg ikke anvendes før alle alternative behandlingsmetoder er vurdert.” (1)

Hvis det skal brukes straff i behandling, skal det være atferdsformer som er av en slik art at ubehaget blir en bagatell i forhold til den lidelse det kan medføre å unnlate å bruke det. Det kan for eksempel være psykisk utviklingshemmede personer som er selvdestruktive.

Er disse kriteriene tilstede før det brukes straff i hundedressuren? Min påstand er at straff er det tiltaket man setter igang med først, og så oppsøker man hjelp når det mislykkes. En undersøkelse gjort av instruktører ved Groruddalen Dyreklinikk våren 1990 støtter dette (8).

Et problem i denne debatten er at det er mange “ekspertter” innenfor hundedressur, og straff er ofte det rådet en får hvis en spør noen om hva man skal gjøre.

En ting hunder ofte straffes for er “ulydighet”, det vil si at når de kan sitte så skal de sitte uansett, uten at de er trent nok i ulike miljøer. Det å generalisere øvelser blir ofte undervurdert, vi tror at det ikke kan være så mye vanskeligere å utføre en øvelse på et nytt sted.

Et forsøk med mennesker viser at det faktisk er vanskeligere.

Noen personer fikk i oppgave å pugge en tallrekke. Dette ble utført under vann. Så skulle noen gjengi det de hadde pugget under vann (det vil si i samme miljø), mens noen skulle gjengi det på land (i nytt miljø). De som var i samme miljø gjorde det 40% bedre enn de som skiftet miljø. Hvor mange ville funnet på å bruke straff på de som gjorde det dårligst, i den tro at de da plutselig skulle huske det bedre? Alle ser at dette ville vært helt urimelig, men på hunder er det en akseptert metode.

Men hva med lederskap, må man ikke ta litt i for å vise hvem som er leder? Hvor mange har ikke fått dette spørsmålet? Det ser ut for å være en vanlig oppfatning at en leder styrer med jernhånd i dyreflokker. Lederen er ikke hard og autoritær, heller motsatt. Han (eller hun) opptrer selvsikkert og ignorerer heller uønsket atferd. Selvsagt må det være slik, for aggressiv atferd i naturen ville føre til selvutslettelse. [(6)og (7)]

Et annet område hvor det utelukkende brukes straff i hundedressuren er saueavvenning. Der går man inn med strøm som tiltak nummer en. Naturlige spørsmål er om det er forsvarlig, og om det er virksomt?

Hvor mange har prøvd alternative metoder før de går til det drastiske skrittet å bruke strøm?

Før jeg går videre med dette, vil jeg si litt om aggressiv atferd som for eksempel kan deles i følgende kategorier: angrep, forsvar, byttedreping og maskulin seksualitet (3). Når det gjelder angrep på sau så må det vel kunne sies å komme inn under en eller flere av disse kategoriene.

Forsøk på mus viser at når de har begynt på et aggressivt handlingsmønster er det positivt forsterkende å fortsette.

Musene vil da avstå fra å dekke andre behov, og de vil også trosse elektriske sjokk for å fortsette kampen (3).

Hvorfor klarer man da å stoppe hunder med strøm i slike situasjoner?

Noen hunder lar seg ikke stoppe, og for de som stopper skyldes det sannsynligvis at hunder reagerer kraftigere på straff enn mus (og dermed lettere får bivirkninger). Det kan også være tilfelle for mange at de ikke reagerer så aggressivt på sauer, og derfor stopper lettere.

Det tidligere nevnte eksempelet om endring av miljø, gjelder også for det indre miljøet, det vil si hvordan situasjonen i kroppen er under innlæringen (hormoner osv.) Når en hund jager sau, er det sympatikus-stimulering som setter hunden i en tilstand av aktivering. Dette medfører blant annet økt hjertefrekvens, økt adrenalin-utskillelse, kroppstemperaturen og blodsukkernivået endres og aktivering av piloerektormuskler ("reiser bust") (9).

Selv om vi klarer å stoppe en hund med strøm i denne situasjonen, risikerer vi at støtet betinges til en situasjon med tilsvarende høy aktivering. Senere når hunden er rolig (endret indre miljø), kan den godt finne på å jage sauen på nytt. Det vil si at det ikke er generalisert. En annen ulempe når man bruker strøm er at hunden er på avstand når det skjer, og det øker sjansen for at "timingene" blir feil, og hunden kobler støtet til noe annet, en gressstue, en busk eller liknende (10).

Hvordan kan vi redusere uønsket atferd uten straff?

IGNORERING

Det letteste man kan gjøre er å ignorere uønsket atferd, det vil si at hunden ikke får oppmerksomhet for slik oppførsel. Det som mange ikke tenker på er at det å kjeft og straffe hunden kan føre til at den uønskede atferden øker. Et eksempel fra psykologien (Wahler, Winkel, Peterson og Morrison 1965) (1) forklarer dette.

En gutt på 6 år var ekstremt lite samarbeidsvillig med foreldrene. Han ville bestemme alt, når han skulle legge seg, når og hva han skulle spise, når foreldrene skulle leke med ham osv. Han hadde høy frekvens av handlinger som innebar kommandoer, og få handlinger han fikk positiv oppmerksomhet for. Psykolog ble kontaktet, og han observerte forholdet og kom til følgende tiltak: Moren ble instruert til å være svært oppmuntrende til ethvert initiativ fra gutten som ikke var kjennetegnet av kommandoer, mens alt annet skulle ignoreres. Etter bare fire behandlingssesjoner på 10 minutter begynte situasjonen å snu. Nå var det en dramatisk nedgang i kommanderende initiativ, mens de ikke-kommanderende initiativene økte. Moren hadde tidligere forsterket uønsket atferd (kommanderende atferd => mors oppmerksomhet) og fått liten mulighet til å forsterke ønsket atferd.

I samme situasjon med hunder tror jeg mange heller ville valgt straff av uønsket atferd.

Jeg vil bare komme med en liten kommentar til ignorering, og det er at hvis det brukes på en etablert uønsket atferd, så kan det i begynnelsen føre til at atferden øker. Det skyldes at hvis hunden før har fått kjeft (= oppmerksomhet = forsterkning) for denne handlingen, så vil ikke hunden i starten kunne skille mellom variabel forsterkning og ekstinksjon. Hunden prøver mer for å få oppmerksomhet. Men hvis man da bare har "is i magen", og ikke gir opp, så reduseres det. En annen ting som er viktig når en setter igang ignorering er at man ikke bare ignorerer uønsket atferd, men samtidig forsterker ønsket atferd. (Som i eksempelet over)

Denne metoden er lett å gjennomføre, det som kan være et problem er hvis den atferden som en ønsker å forsterke (ofte "motsatt" atferd av den atferden man ignorerer) ikke finnes på atferdsrepertoaret.

En måte å løse dette på er å benytte seg av shaping¹, hvor en gradvis former hunden mot målet.

Dette er en metode som blir brukt i behandling av psykisk utviklingshemmede personer. Disse personene har ofte ikke nok språklige ferdigheter til at det nytter med verbal instruksjon. (Dette gjelder jo også for hunder) Wolf, Risley og Mees beskrev i 1964 hvordan de fikk et tre år gammelt barn til å gå med briller. (Barnet ville blitt blindt hvis det ikke brukte briller). Det å ta på seg briller å gå med dem var en manglende atferd for barnet. Først la de forholdene til rette for barnet ved at de la flere par med briller foran det. Så forsterket de når barnet tok i brillene. Så måtte barnet ta brillene mot hodet før de forsterket. (Alt skal skje av seg selv tilfeldig) Så måtte barnet berøre hodet med brillene,

¹ "Shaping" er det som nå i det siste populært kalles klikkertrening. Se for øvrig referanselisten.

deretter måtte det ta brillene på (kanskje ikke korrekt), for til slutt å ta brillene på riktig for å bli forsterket. Dermed klarte de å få barnet til å utføre en handling som før ikke fantes på atferdsrepertoaret (1).

Hvis de skulle brukt den metoden som mange ville valgt å bruke på hund, ville de bare satt brillene på og straffet hvis barnet tok dem av. Jeg håper at de fleste mener at det verken ville være etisk eller moralsk forsvarlig å gjøre det på den måten. Hvorfor blir slike metoder likevel brukt på hund?

I noen situasjoner er den uønskede atferden av en slik art at den er vanskelig å ignorere (valpebiting). I slike tilfeller må man vurdere andre metoder.

TIME-OUT

I situasjoner der ignorering ikke er et realistisk alternativ kan det være hensiktsmessig å bruke "time-out". Et eksempel på det er hvis vi ignorerer valpebiting, men hunden bare fortsetter å bite ved å henge i buksebeinet.

Det å kjeft i en slik situasjon kan virke forsterkende, det samme gjelder det å henge i buksebeinet. "Time-out" er en prosedyre hvor hunden for en gitt periode hindres i å få tilgang til forsterkere (1).

Det kan gjøres ved å isolere hunden på nærmeste rom (innendørs), eller binde den i et tre e.l. (utendørs). Det gjøres med en gang hunden setter i gang den uønskede atferden. Det som er viktig hvis man er inne (ute har den bånd på) er at hunden går med en tau slepende etter seg (ca. 1 m.). Dette er for at det skal gå an å få tak i hunden uten å gi den oppmerksomhet (for det virker jo forsterkende), vi kan konsentrere oss om tauet og ikke hunden. Vi unngår også å måtte ta hunden i nakkeskinnet og lede den ut (11).

En annen måte å unngå at hunden får oppmerksomhet er rett og slett at du selv går ut av rommet og lar hunden bli igjen.

Det er ikke noe poeng i å ha hunden isolert over lengre tid, det holder lenge med et minutt. Det er mange som tror at hvis ett minutt hjelper, så må to være dobbelt så bra, for ikke å snakke om en halv time. Dette er bare tull, bruk heller tiden på å gjenta isoleringen slik at hunden forstår koplingen mellom årsak og virkning (10).

Dette må selvfølgelig kombineres med positiv forsterkning av ønsket atferd.

TILBAKETREKKING AV GODER

Dette kan forklares med et eksempel: Sett at vi sitter og klapper hunden (tilfører goder), og så kommer det en annen hund forbi og vår hund begynner å knurre. Da kan vi bare slutte å klappe hunden (fjerne godet), og reduserer derved sannsynligheten for gjentakelse.

(Dette kalles i psykologien for negativ straff).

MOTBETINGING

Dette er en teknikk som baserer seg på at den uønskede betingede respons til en betinget stimuli svekkes ved at den erstattes med en annen, motsatt respons (1).

Smith (1973) anvendte denne metoden i behandling av en kvinne med ukontrollerte sinneutbrudd overfor sønnen og mannen sin. Behandlingen gikk ut på å etablere en inkompatibel reaksjon i de betingede stimuli som utløste sinne. Kvinnen skulle fortelle om situasjoner som hun reagerte med sinne. Terapeuten fremhevet latterlige sider ved situasjonene, og sinnet ble etter hvert erstattet med latterutbrudd. Den uønskede sinnereaksjonen (betinget reaksjon) til de sinneutløsende situasjoner (betinget stimuli) ble svekket fordi den ble erstattet med inkompatible reaksjoner (å le) (1).

Det enkleste "hundeeksempel" på dette er hunder som hopper opp på folk i hilsesituasjoner.

Folkene blir stimulert som fører til den betingede reaksjonen (hoppe opp). Ved å ignorere hoppingen og hjelpe hunden til å sette seg (eller enda bedre bare vente til den setter seg), og å bruke positiv forsterking på sittingen, vil den betingede reaksjonen (hoppingen) avta fordi den er erstattet av en inkompatibel handling (å sitte), som da øker i frekvens.

Dette er en metode man også kan bruke for å unngå at hunden jager sau. (Treningen bør foregå i langline.) Man kan trene inn for eksempel sitt eller øyekontakt med fører, som en respons på stimuli (synet av en sau). Dette er inkompatible atferder til det å jage sau. Hvis man forsterker disse alternativene vil hunden velge det. For hunder som er veldig interesserte i sau, bør treningen begynnes på lang avstand slik at motivasjonen for å jage reduseres. Så nærmer man seg gradvis, men ikke for raskt. (12). Det er effektivt å benytte seg av shaping i slik trening. En annen metode som også vil virke på det å jage sau, eller annen uønsket atferd, er:

OPPMUNTRING AV DET Å IKKE GJØRE UØNSKET ATFERD.

Forsterk hva som helst og alt utenom det uønskede, så vil man kunne få hunden vekk fra det uønskede og mot det ønskede (13).

INNLÆRING AV EN POSITIV STOPPEKOMMANDO

Man lærer hunden til, på kommando, å stoppe med det den holder på med og ta kontakt med fører. Denne kommandoen skal *ikke* bety at det har du ikke lov til, det skal bare bety stopp og ta kontakt. Da kan vi trene på den når vi vil. Når hunden bryter en atferd og ser på oss, kan vi forsterke fravær av det uønskede.

Hvor mange kan helt ærlig si at de har prøvd alle disse metodene, og i tillegg søkt hjelp hos atferdsvitere før de prøvde straff?

Konklusjon

Jeg håper at denne artikkelen belyser at det brukes alt for mye straff, og at mitt svar på tittelen er at straff *er* et misbrukt tiltak, og at straff ikke - etter min mening - behøver å brukes i det hele tatt. Når vi ser på kravene som må være oppfylt for at bruk av straff skal være hensiktsmessig i atferdsterapi, ser jeg ikke for meg en slik situasjon i forholdet til hund.

Det trengs en holdningsendring i hundemiljøet, det viser seg jo dessverre at de fleste tyr til straff som det første tiltaket mot uønsket atferd. Mye av det skyldes nok uvitenhet, for i den nevnte undersøkelsen fra Groruddalen Dyreklinikk (8), så mente 80% at straff av *uønsket* atferd medfører opprettholdelse av den *ønskede* atferden. Dette strider imot innlæringspsykologien, og er ikke mulig, men det var bare 6% av hundeeierne klar over.

Som jeg nevnte i teksten er mye av problemet at det er så mange "hundeeksperter" som kommer med råd om straff. Mye av hundelitteraturen er også bygd på slike metoder, og da er det ikke lett for en "vanlig hundeeier" å vite hva som er rett og galt. Det rådet jeg vil gi er at det kan lønne seg å lese psykologibøker også (om læringspsykologi). Mye av hundelitteraturen følger ikke med i utviklingen. (Se på årstallet for de forsøkene som er beskrevet i teksten, det viser at mye av hundedressuren ligger flere tiår etter i metodevalg.)

Selvfølgelig finnes det forfattere av hundebøker som er veldig flinke, og skriver gode bøker. Som en generell regel for hvilke bøker en bør kjøpe, kan man se litt på omtalen av straff for å få en formening om holdningen til forfatteren. I tillegg bør man sjekke referanselisten, de som skriver bøker uten referanser er "selvlærte", og det forstår man når man leser disse bøkene.

Helt avslutningsvis vil jeg nevne hva Karen Pryor sier om straff på delfiner. Det er dyr som ikke kan straffes fordi de rett og slett bare svømmer sin vei. Oppfinnsomme sjeler vil sikkert finne en måte å straffe på, "*...och det kan du säkerligen, men det spelar ingen roll - delfinränare har ingen användning för det. Vi kan få vad vi vill av en delfin, enbart med hjälp av positiv förstärkning...*" (13)
Og det kan vi med hunder også!

Merk: Tall som står i parentes () henviser til nummer i referanselisten.

REFERANSER

1. Svartdal F. og Flaten M. A. (1998). Læringspsykologi. Ad Notam Gyldendal.
2. Schwartz B. og Robbins S. J. (1995). Psychology of learning and behavior. Fourth edition. W W Norton & company.
3. Ursin H. og Zahl-Begnum (1993). Biologisk Psykologi, 2. utg. Tano.
4. Medisinsk ordbok 4. utgave Kunnskapsforlaget 1990
5. Brodal P. (1995). Sentralnervesystemet. Bygning og funksjon. 2. utg. Tano AS
6. Hallgren A. (1993). Problemhunder. Norge: Chr. Schibsteds Forlag. 2. opplag.

7. Matre P.J, Fjellanger R. og Owren T. Holdninger til innlæring. Drøfting av myten om tukting i kjærlighetens og lederrollens navn.
Canis nr. 3/98
8. Rasch K. og Engebretsen T. Straff og belønning i hundetrening.
Dyrlegen informerer nr. 4 1992.
9. Helle K. B. Det autonome nervesystem og dets reseptorer. En oversikt. 5. utgave 1992
Fysiologisk Institutt, Universitetet i Bergen.
10. Mugford R. (1992). Hund fostran på Dr. Mugfords sätt. Säg aldrig nej!
Wahlström & Widstrand.
11. Kursmateriell ved Fjellanger Hundeskole
Upublisert
12. Fogelquist M. Klickerträning (del 2)
Canis nr. 2/98
13. Pryor K. (1996). Hund & Delfin. En introduktion i klickerträning.
Sverige: Hundens Förlag.